

עקרונות טלאולוגיים בפסיקת הלכה לאור מחשבת ההלכה של הרב ברקוביץ

▪ מבוא ▪ דינמיות הלכתית ▪ "אפשרית
מבחינה מעשית" ▪ "בת קיום מבחינה
כלכלית" ▪ "בעלת משמעות מבחינה
מוסרית": המוסר בהלכה למעשה ▪ "בעלת
מובן מבחינה רוחנית" ▪ סיכום

מבוא

במסגרת הגותו העיונית, פיתח הרב פרופ' אליעזר ברקוביץ (1908-1992)¹ תאוריה מקיפה בפילוסופיה של ההלכה, המיוסדת על גישה אתית כלפי הקביעות הנורמטיביות של ההלכה ועל מודעות היסטורית ביחס להשתלשלותה. לדעתו, שני מרכיבים אלה חיוניים כדי לאפשר להלכה להתמודד עם אתגרי המציאות המודרנית שחלו בה תמורות חסרות תקדים באורחות החיים, בטכנולוגיה, בכלכלה, בפוליטיקה וברוב מרכיבי התרבות והתפיסות החברתיות. על התמורות הללו, יש להוסיף גם את הצורך להתמודד עם הקמתה של מדינה יהודית בארץ ישראל. מציאות זו מחייבת כינון קטגוריות הלכתיות חדשות הנובעות מקיומה של "מדינה יהודית מודרנית", השונות תכלית השינוי מן הקטגוריות ההלכתיות הקיימות ביחס לקהילה יהודית בגולה, שגבולותיה החברתיים וסביבתה החיצונית מוגדרים זה דורות. במאמר זה, נבקש לתאר את המטרות והתכליות והיעדים שהציב הרב ברקוביץ בפני פוסק הלכה הפועל בעידן רב תהפוכות. וכיוון שההיבט

1 לביוגרפיה של הרב פרופ' אליעזר ברקוביץ, ראה מאיר רוט אורתודוקסיה הומאנית (התשע"ג), עמ' 11-20.

הטלאולוגי במשא ומתן ההלכתי נחקר מעט יחסית,² עשויה הגותו של ברקוביץ להוות נדבך חשוב לתחום זה בחקר מחשבת ההלכה.

בעקבות גיוון המקורות, התקדימים, המסורות ההלכתיות והפרשנויות הרבות לתלמוד ולספרי ההלכה, שלעיתים קרובות מתנגשים אלה באלה, ניתן לכאורה לטעון שכל פוסק חייב לאמץ לעצמו מטרות או למצער סוג של מדיניות הלכתית בשעת המשא והמתן ההלכתי, גם אם בפועל אינו משתף בהן את נמעני פסיקותיו. מצד שני, ניתן לומר שכל פסיקה היא במובן מסוים תכליתית, שהרי "הפוסק מבקש לא להשאיר את הבעיה שעלתה לדיון תלויה ועומדת אלא להגיע בה לידי הכרעה".³ במאמר זה, נתאר את כלי החשיבה הטלאולוגית שהרב ברקוביץ מציע לפוסק ההלכה. וכמו שנראה, חשיבה זו יכולה להשפיע על הכרעת הפוסק, עד כדי כך שהיא מאפשרת לעתים לנבא את תחומי הגזרה שתימצא בה הכרעתו.

לצורך הדיון בתכליות ההלכה, נבקש להזכיר דעות המתנגדות לעצם קביעת תכלית להלכה. לטענת המתנגדים, גישה טלאולוגית להלכה עלולה להטות אותה לפי השקפות עולמו הסובייקטיבית של פוסק ההלכה. יתרה מזו, עירוב ערכים וגישות אישיות בתהליך הפסיקה נתפס בעיני המתנגדים כאיום על שלמות ההלכה ועל תפקידה "האמתי",⁴ ומבדילים אותה ממטרות הנמצאות מעבר לה.⁵ בעלי גישה זו מתארים לא אחת את המצוות כעומדות בקונפליקט עם ערכים אנושיים וחברתיים,⁶ והם סבורים שתכליתה היחידה של ההלכה היא עצם קיומה בקרב הקולקטיב היהודי.

2 ראה צבי זוהר "עיון בדוגמאות ממשיות של פסיקה טלאולוגית ובמשמעה מהם" עיונים חדשים בפילוסופיה של ההלכה (אבי רביצקי ואבינועם רוזנק עורכים, התשס"ח), עמ' 387-414.

3 זוהר (לעיל, הע' 2), עמ' 387.

4 ישעיהו ליבוביץ: "כל הנמקה של מצוות בצרכים אנושיים וכל ביסוסן על צרכים אנושיים... הכרתית, מוסרית, סוציאלית, לאומית - מרוקנים את המצוות מכל משמעות דתית... אם המצוות הן ביטוי להכרה פילוסופית, או יש להן תוכן מוסרי או הן תיקון החברה או אם הן משמרות את האומה הישראלית - הרי המקיים אותן אינו עובד את ה' אלא עובד את עצמו או את החברה או את עמו ועושה שירות טוב לעצמו. עכ"פ אין הוא עובד את ה' אלא משתמש בתורת ה' להנאתו וכאמצעי לסיפוק צרכיו" (יהדות עם יהודי ומדינת ישראל, התשל"ו, עמ' 26). ליבוביץ' תפס את עולם התורה והמצוות כישויות שאינן מונעות על ידי ערכים אנושיים ומתנהלות באפיק עצמאי משלהן.

5 לכאורה, שאלת תפקידה האמתי של ההלכה נגזרת מהשקפת עולמו של בעל ההלכה. אם טענה זו נכונה, הניסיון לתפוס את ההלכה כישות מזוקקת ממטרות שמעבר לה, יוצרת תכלית משלה, וכנגדה יצאו המתנגדים לגישה הטלאולוגית.

6 מופת ליחסי דת ומוסר היא פרשת העקידה, שנדרש בה אברהם להקריב את עולם הערכים האנושי לטובת צו האל. ראה: ליבוביץ (לעיל, הע' 4), עמ' 25, 295, 393; ישעיהו ליבוביץ אמונה היסטוריה וערכים (התשמ"ב), עמ' 21, 30, 74; ישעיהו ליבוביץ שיחות על "שמונה פרקים" לרמב"ם (התשמ"ו), עמ' 182, ועמ' 197.

עקרונות טלאולוגיים בפסיקת הלכה לאור מחשבת ההלכה של הרב ברקוביץ

בדרך זו, מתאר ר"ד סולובייצ'יק⁷ את המהפכה שהנהיג בלימוד התלמוד זקנו ר' חיים, שסימל עבורו דמות מופת של איש ההלכה. וזה לשונו:⁸

כמי שנלחם את מלחמת השחרור של תבונת ההלכה ותבע לה אוטונומיה שלמה, פסיכולוגיזציה או סוציולוגיזציה של ההלכה הן התנקשות בנפשה, כשם שניסיון כזה יחריב את החשיבה המתמטית. אם החשיבה ההלכתית תלויה בגורמים נפשיים, הרי היא מפסידה את כל האובייקטיביות ומידרדרת לדרגה של סובייקטיביות שאין בה ממש. תיחום ההלכה ברשות מיוחדת, קביעת סימניה המובהקים וסיווגה לגבי מידת הכרה של המקצעות האחרים – הם מהישגיו החשובים של ר' חיים... אוטונומיה זו משחררת את ההלכה מכל סוגי חשיבה אחרים אפילו מן הקרובים לה: ההלכה אינה מתפרשת לא רק בצורות מחשבה היסטוריות-פוליטיות וסוציולוגיות, כי אם גם לא במטבעות חשיבה מוסריים או הרגשה חסידית.

לעומת הגישות הללו, המתנגדות לעיסוק בתכלית ההלכה, הרב מנחם עמנואל רקמן מגדיר את הגישה הטלאולוגית בדרך אחרת. וזה לשונו:⁹

גישה זו פשוט קוראת להכרה בטלאולוגיה בהלכה – המטרה אשר במשפט היהודי צריכה לשמש אותה. גישה זו היא האמיצה מכל הגישות השנויות במחלוקת, מפני שאנשי ההלכה מיאנו תמיד לפרש את החוק מתוך מבט להשגת מטרתו כאשר המטרה לא הייתה ברורה – לא בספרות התנכ"ית ולא בספרות התלמודית.

דינמיות הלכתית

המפתח להבנת הדינמיות בהלכה היהודית טמון לדעת הרב ברקוביץ במהותה של ההלכה, וליתר דיוק בטיבה של התורה שבעל פה. וזה לשונו:¹⁰

רק מורים וחכמים בני זמניהם [של הפונים לפסיקה הלכתית], שהתורה שבעל-פה חיה במצפונם, אשר מסוגלים להעריך בשלמות את המשמעות של המתח בין דברי הא"ל השונים במצב נתון, יכולים להתיר מתח זה באמצעות יישום יצירתי ואמיץ בהתחשב באתוס הכולל של התורה ביחס למקרה הנדון. לכן, התורה שבעל-פה

---

7 אין כאן מקום לעמוד על ההבדלים בין ליבוביץ לבין ר"ד סולובייצ'יק. להשוואה ראה אבי שגיא "הרב סולובייצ'יק ופרופ' ליבוביץ כתיאורטיקנים של ההלכה" דעת 29 (התשנ"ב), עמ' 131-148.

8 הרב יוסף דב סולובייצ'יק דברי הגות והערכה (התשנ"ב), עמ' 78.

9 הרב מנחם עמנואל רקמן "הלכה, גישות אורתודוקסיות" פתחים גיליון 53-54 (התשמ"א), עמ' 60.

10 ELIEZER BERKOVITS, CRISIS AND FAITH (N.Y. 1976), p. 92 (ההדגשה שלי; מ"ר).

כהלכה פודה את חוק התורה שבכתב מתוך בית הכלא של ההכללה שהיא עצמה יוצרת, ואז הופכת אותו חוק להומאני. החוק הכתוב משתוקק לכך, ונגאל רק על ידי התורה שבעל-פה. זאת הסיבה שהאל שמח כאשר הכריז 'נצחוני בני, נצחוני בני'. זאת כניעה שהיא ניצחון עבור האל.

במילים אלה, הרב ברקוביץ מבטא את המרכיבים העיקריים בתפיסתו ההיסטורית בשאלת התנהלות התקינה של התורה שבעל פה. תפיסה זו מאפשרת לו להציג את היחסים הרצויים בין התורה לבין ההלכה. בעוד התורה קבועה ועומדת מיום נתינתה, ואסור לשנות בה אפילו אות אחת, התורה שבעל פה, ההלכה, צריכה לשמש כלי ליישום התורה במקום ובזמן נתונים. ברקוביץ ראה בהלכה גשר בין חוקי התורה, שהם כלליים, אידיאליים ובמידה רבה ערטילאיים, לבין המציאות המשתנה תדיר, שביחס לה נדרש הפוסק לתת תשובות הלכתיות רלוונטיות.¹¹ התורה שבעל פה אינה רק פרשנות לדברים הכלליים או הוספת פרטי החוקים החסרים בתורה שבכתב. היא עוסקת גם בפעילות יוצרת המבטאת את הנאמנות לאידיאלים התורניים והבנה עמוקה לטיבה של המציאות שיש ליישם בה את ההלכה.¹²

הרב ברקוביץ היה מודע לעובדה שבמציאות הנוכחית, היחסים שתיארנו לעיל בין התורה שבכתב לבין התורה שבעל פה נבדלים מהותית מן התיאור האידיאלי שהוא מציג. יתר על כן, המצב המשברי שנתונה בו ההלכה משעה שנאלצה להתמודד בעל כורחה עם העולם המודרני במאתיים השנים האחרונות, נעוץ בהפיכת התורה שבעל פה לתורה כתובה, עם כל החומרות והנוקשות של טקסט כתוב הכובש לו מעמד של תורה חתומה, מעמד שאינו מאפשר לה את הגמישות ההלכתית שלשמה נועד. כדי להתמודד עם מצב זה, הרב ברקוביץ מציע לכונן תכליות אחדות העשויות לסייע בידי פוסק ההלכה הנוכח, המצוי בין הפטיש של מציאות משתנה לבין הסדן של ההלכה.

הרב ברקוביץ מציג ארבע תכליות של ההלכה, שלהבנתו הן רלוונטיות למצבים היסטוריים שונים ומשתנים, כשהוא מנתח תכליות אלה מנקודת מבט עכשווית. וזה לשונו:¹³

11 הרב אליעזר ברקוביץ ההלכה כוחה ותפקידה (התשס"ז), עמ' רצ.
 12 הרב ברקוביץ מקבל עקרונית את דברי ר' יוסף אלבו: "לפי שאי אפשר שתהיה תורת ה' שלמה באופן שתספק בכל הזמנים. לפי שהפרטים המתחדשים תמיד בענייני האנשים כמשפטים והדברים הנפעלים הם רבים מאוד משיכללם ספר" (ספר העיקרים, מאמר ג, פרק כג), אלא שהוא סבור שאין דברי אלבו ממצים את תפקידה של התורה שבעל פה, כיוון שההלכה צריכה להתמודד עם המציאות המשתנה בדרכה המיוחדת, "ומשום זה הכרחי הוא שתהיה בכל דור ודור סמכות פועלת לברר, לפרש ולקבוע מה תורה דורשת מהיהודי ומעם ישראל במצב בו הם נמצאים" (הרב ברקוביץ, לעיל, הע' 11, עמ' רצ-רצא).
 13 הרב אליעזר ברקוביץ "יהדות אותנטית והלכה" פתחים גיליון 15 (התשל"א), עמ' 36-42.

עקרונות טלאולוגיים בפסיקת הלכה לאור מחשבת ההלכה של הרב ברקוביץ

תכליתה של ההלכה היא לעשות את התורה במצב היסטורי נתון: א. אפשרית מבחינה מעשית; ב. בת קיום מבחינה כלכלית; ג. בעלת משמעות מבחינה מוסרית; ד. בעלת מובן מבחינה רוחנית.¹⁴

ואף על פי שיתכן שתיקבע הלכה לאור כל התכליות הללו גם יחד, כדאי לברר את המשמעות המיוחדת של כל אחת מהן. נבחן כל תכלית לעצמה.

"אפשרית מבחינה מעשית"

התכלית המוצגת בראש הרשימה היא אולי המעורפלת מן התכליות. נברר תחילה את המושג "אפשרית מבחינה מעשית". תכלית זו מדברת על האתגר שניצב בפניו פוסק ההלכה, להורות הלכה הכוללת הערכת אפשרות יישומה בתנאי המציאות שמבקשים להחיל אותה עליה. אך קביעה זו אינה פשוטה כלל ועיקר, מפני שקשה למצוא קריטריון אובייקטיבי לשימות ההלכה. כי מה שנראה כלא אפשרי בעיני קבוצת אנשים מסוימת בזמן מסוים ובמקום מסוים, יכול להיות אפשרי בעיני קבוצה אחרת במקום אחר או בעידן אחר. כמו כן, בני האדם נבדלים זה מזה ביכולות האישיות וברצון ובמאמץ שהם מוכנים להשקיע. ונשאלת השאלה: אם כן, כיצד אפשר לדבר על קביעת אפשרות מעשית לגבי הלכה?

בעניין מדדי האפשרי והבלתי אפשרי, הרב ברקוביץ מציג עוד רכיבים:¹⁵

הבלתי אפשרי אינו מה שאינו אפשרי מבחינה אובייקטיבית אלא מה שסביר שלא אפשר ליישמו. קטגוריית האפשר היא הקטגוריה של מה שישים מבחינה מוסרית בנתוני הטבע האנושי מתוך התחשבות ראויה בצרכים האנושיים.

לדעתו, יש שלושה רכיבים שניתן לענות על יסודם על התכלית הראשונה, מה ייחשב אפשרי בנוגע ליישומה של הלכה. בראשם עומד השיקול המוסרי, המוביל לבחינת הטבע האנושי והצרכים האנושיים שבמסגרתם מבקשים ליישם את ההלכה. במילים אחרות, כשנקבעה ההלכה במקורה על יסוד המצע של הטבע האנושי וצרכים אנושיים שהיו בעת קביעתה, בהשתנות טבע האדם וצרכיו, עלולה ההלכה להתנגש עם התחושה המוסרית של העידן שמיישמים אותה בו. לפי זה, ניתן לטעון נגד הרב ברקוביץ שגישתו עלולה להביא לידי היסטוריציות של ההלכה, שמשמעו רדוקציה של ההלכה לתנאים חיצוניים,

---

14 הרב ברקוביץ (לעיל, הע' 13), עמ' 40.
15 .ELIEZER BERKOVITS, NOT IN HEAVEN (JERUSALEM 2010), p. 18

כגון גורמים חברתיים או תרבותיים או כלכליים או פוליטיים או אפילו טכנולוגיים, כפי שגרסו זרמים יהודיים ליברליים.¹⁶

מסיבה זו, הרב ברקוביץ מבקש לשמר את המשא והמתן ההלכתי ואת דרכי ההוראה המקובלות במסורת ההלכתית, והדבר בא לידי ביטוי בספריו ובמאמריו. לטענתו, ניתן להשתמש בכללים ובעקרונות של ההלכה עצמה כדי לבנות את הגשר בינה לבין המציאות. המסורת ההלכתית למן המשנה והתלמוד העלתה סדרה של שיקולים המונעים על ידי הערכות והנחות בנוגע לטבע האדם וצרכיו האנושיים. הרב ברקוביץ מביא במחקריו עקרונות הלכתיים הבאים בתלמוד ועוסקים בישימות ההלכה בתנאי מציאות העוליים להכשיל את האדם, ובהם: "לא ניתנה תורה למלאכי השרת" (מעילה יד ע"א); "התירו סופן משום תחילתן" (ביצה יא ע"ב);¹⁷ "היכא דאפשר – אפשר. היכא דלא אפשר – לא אפשר" (בבא קמא פד ע"א; חולין יא ע"ב; גידה פז ע"ב) ועוד. התלמוד, כדרכו, אינו דן בכללים משפטיים מופשטים, ואלה באים רק במסגרת הנימוקים לפסקי הלכה מסוימים. בכל המקרים הללו, ניתן לזהות חשיבה ערכית טלאולוגית הבוחנת את יכולתם של בני אדם להתמודד עם האתגר של תביעות ההלכה. חז"ל היו מודעים לעובדה שלפעמים שכרה של הלכה מחמירה בכל תנאי עלול לצאת בהפסדה למעשה. בנסיבות מסוימות, התלמוד מפעיל שיקולי "שכל ישר"¹⁸ למניעת נזקים עתידיים, אם דרישות ההלכה הרשמית עלולות להכשיל את האדם במצבים מסוימים, בעוד הגמשתה עשויה להציל את האידיאל התורני הגלום בה.

במקרים רבים, התלמוד מניח קיומן של חזקות בדבר טבע האדם כיסוד להלכות מסוימות. רבים מפוסקי ההלכה בימינו הולכים בעקבות התלמוד וקובעים את פסיקתם על יסוד חזקות התלויות בטבע האדם כנתון אפריורי מבלי לבדוק את תקפותן בזמננו. לדעת הרב ברקוביץ, טבע האדם אינו נתון מהותי בלתי משתנה, אלא מותנה בחברה, בתקופה ובאקלים התרבותי הרווח. הרב ברקוביץ מציג שאלות אחדות להמחשת עניין זה: האם במצב המוסרי הנוכחי, עדיין ניתן להשתמש בחזקה "אין אדם עושה את בעילתו בעילת זנות"? האם בזמננו עדיין פועל העיקרון הפסיכולוגי "אין אדם מעז פניו בפני בעל חובו" או "אין מעיזה אישה פניה בפני בעלה"? האפשר לסמוך על הכלל "שארית ישראל לא

16 טענה זו נטענה בשעתו כלפי היהדות הליברלית, שביקשה להתאים את מצוות היהדות למסגרת ערכית התואמת את התרבות של החברה הנכרית שבקרבה חיה ופעלה החברה היהודית. הרב ברקוביץ התנגד לדרכה של היהדות הליברלית, שביקשה לשנות או לעתים אף לעקור את יסודות המשא ומתן ההלכתי כדי להשיג את מטרותיה.

17 בתלמוד קיים גם כלל הפוך, התירו תחילתו משום סופו. ראה לדוגמה שבת קנג ע"א.

18 הרב ברקוביץ (לעיל, הע' 15), עמ' 4-11.

יעשו עוולה ולא ידברו כזב?¹⁹ לדעתו, יש מקום לבחינה מחודשת של החזקות הללו, כיוון שחלו שינויים בפסיכולוגיה ההתנהגותית שהחזקות מבוססות עליהן. וכן הוא גם ביחס לחזקות המתייחסות לרמת האמון שבני אדם רוחשים להבטחות בחברה העכשווית.²⁰

לביסוס טענתו העקרונית, שתמורות משמעותיות בטבע האדם עשויות להביא לשינויים הלכתיים, הרב ברקוביץ מסתמך על דברי הרמב"ם.²¹ כידוע, הרמב"ם התנגד ל"אמונות סגוליות" דוגמת שדים ורוחות המופיעות בתלמוד, גם כשהתפיסות האלה באות כנימוק להלכות מסוימות. לדעתו, קביעתו ההלכתית של הרמב"ם התבססה על העובדה ש"אמונות סגוליות" שהתקבלו על ידי חז"ל בזמן התלמוד, לא היו רלוונטיות בימיו, ולכן ראוי שישתנו ההלכות הנסמכות עליהן. הרב ברקוביץ מציין גם שלא רק המציאות משתנה, אלא לעתים גם מתחוללות תמורות בהבנת האדם את אופייה של המציאות. במצב זה, עשויים שינויי תודעה להיות גורמים שהפוסק חייב להתחשב בהם, "ולא רק הטבעים... נשתנו אלא שהבנתנו את טבע המציאות התפתחה בעקבות ההתקדמות בענפי מדעי הטבע והחברה".²² הרב נריה גוטל, בעבודתו המקיפה על "השתנות הטבעים", חולק על פרשנותו של הרב ברקוביץ לדברי הרמב"ם בסוגיית "אמונות סגוליות" ועל שהשתמש בדברי הרמב"ם לביסוס שיטתו.²³

פן אחר של נושא זה נוגע להלכות שנפסקו בעבר בתנאים טכנולוגיים וברמה מדעית שונים תכלית שינוי מן המקובל בימינו. אחת הדוגמאות לזה היא סוגיית ניתוחי מתים, שראשיתה בקביעתו ההלכתית של ה"נודע ביהודה" (פראג, המאה הי"ח) שהתיר לנתח

19 הרב ברקוביץ (לעיל, הע' 11), עמ' סד-סה.

20 ראה הרב משה בארי "החזקות הנובעות מטבעו של אדם כראיה במשפט העברי" (עבודה לקבלת התואר דוקטור באוניברסיטת בראילן, התשס"ה). המחבר דן בעבודתו גם בשאלה אם שאלותיו של הרב ברקוביץ כפי שפירטנו אותן בסעיף זה בנוגע לשינויי טבעים זכו למענה הלכתי. כמענה לשאלה זו, הוא מציג פסקי הלכה של כמה פוסקים בעלי שם המאשרים את גישתו של הרב ברקוביץ בכל הסוגיות שהעלינו בקטע זה. ראה שם, עמ' 269-284, 312-313.

21 ראה הרב ברקוביץ (לעיל, הע' 11), עמ' סו-סח.

22 ראה הרב ברקוביץ (לעיל, הע' 11), עמ' סט.

23 הרב נריה גוטל השתנות הטבעים בהלכה: לבירור דרכה של ההלכה במציאות מתחלפת ובמצבים משתנים (התשנ"ה). הרב גוטל דן בעמ' קנ-קסא בדרכו של הרמב"ם, וסבור שאין לראות בדרכו של הרמב"ם כמי שרואה בביטול האמונות הסגוליות כשייך לתחום השתנות הטבעים. והוא מסכם את דבריו במילים: "רובם [של האמונות הסגוליות] הוסברו על ידי הרמב"ם במישור הנפשי המשפיע על חלושי הדעת, משום כך ישנה התחשבות ההלכתית באותם חלשים, מכל מקום אין התחשבות מורה על מציאות וקיום לכל הפחות בזמן הזה. אין זה מעניינינו כאן להכריע ולקבוע אם כפר הרמב"ם במציאותם או אם פקפק בתוקפם וחוזקם כיום הזה" (שם, עמ' קנט-קס). הרב גוטל מבקר באופן חריף את הרב ברקוביץ בנושא השתנות הטבעים. לדעתו, שינוי הטבעים חייב להיות תחום ומסויג לתחום שאליו הוא שייך ולהפקיעו מכלל קביעה כללית (שם, עמ' ריד-רכב), זאת, בניגוד לרב ברקוביץ, המתייחס לנושא זה "בלא צמצומים ובלא ביקורת" (שם, עמ' רכ-רכא, הע' 525).

מתים רק כ"שהחולה [הזקוק למידע המופק מניתוח המת] מונח בפנינו" (שו"ת נודע ביהודה, מהדורה תנינא, יורה דעה, סימן רי). הלכה זו, שהתאימה לתקופתו של ה"נודע ביהודה", אינה ישימה היום, מפני שהתחולל שינוי דרסטי במושג "חולה המונח בפנינו". בעידן הקומוניקציה העכשווית, ניתן לומר שכל חולה בכל מקום בעולם הוא בבחינת חולה המונח לפנינו.²⁴ נוסף על זה, מושגי עולם הרפואה השתנו בלא הכר, ומאז ועד ימינו התחוללו תמורות מפליגות בדרכי המחקר הרפואי, בצורת הכשרת הרופאים ובדרכי הריפוי הזמינות. וזה לשונו:²⁵

אם התשובה היא שאין לבעיה [של ניתוח מתים] שום פתרון הלכתי שיהיה בו לספק את חוק התורה, ובאותה מידה גם את הצורך הבלתי נמנע, הרי הודינו שהתורה אינה 'תורת חיים'. ייתכן אפוא שתהיה דבקות פורמלית 'בשולחן-ערוך' שלא תהיה יחד עם זאת יהדות הלכה אותנטית.²⁶

רי"ד סולובייצ'ק מתנגד לתפיסה הרואה בחזקות שבתלמוד, המתבססות על טבע האדם, קביעות תלויות תקופה ומקום ותודעה חברתית. קבלת דעה זו מביאה לעולם ההלכה מרכיבים פסיכולוגיים או סוציולוגיים, שכפי שאמרנו לעיל, מתנקשים ברוחה ובנפשה של ההלכה. יתרה מזו, ההתייחסות לחזקות הנובעות מטבע האדם כהנחות העשויות להשתנות בגלל גורמים חברתיים מנוגדת לתפיסות התאולוגיות היסודיות של ההלכה:²⁷

לא רק הלכות אלא גם חזקות שחז"ל הנהיגו לדון בדיני תורה, לא ניתנות לערעור... כי החזקות עליהם דברו חז"ל אינן נשענות על תבניות התנהגות פסיכולוגית חולפת, משתנה, אלא על עקרונות אונטולוגיים קבועים, מושרשים בעצם מעמקי האישיות האנושית המטאפיזית, שאינה ניתנת להשתנות כשמים ממעל.

24 הערת העורך: ראה הרב רא"ם הכהן "קביעת רגע המוות והחובה לתרום איברים" צהר לו 17 (התשע"ה), עמ' 32.

25 הרב אליעזר ברקוביץ "בירור הלכה בדין ניתוח מתים" סיני סט 45 (התשל"א).

26 הרב ברקוביץ (לעיל, הע' 15), עמ' 41.

27 הקטע מצוטט מתרגום הרצאת רי"ד סולובייצ'ק ביום י' בתמוז התשל"ה בנושא החזקה של האישה "טב למיתב טן דו". התרגום הופיע תחת הכותרת "זה סיני" בלא ציון מקום ושנה. התרגום לעברית נעשה לפי המקור האנגלי שנתפרסם בעיתונים בארה"ב. לרשימת הפרסומים של מאמר זה בעיתונים ובכתבי עת בשפה האנגלית, ראה רות הלפרין קדרי "טב למיתב טן דו מלמיתב ארמלו" – האמנם? להיות אישה יהודייה 123 (התשס"ה), עמ' 125, הע' 5.

”בת קיום מבחינה כלכלית”

התכלית השנייה היא אילוצים כלכליים שההלכה צריכה להתחשב בהם בבואה לפסוק את פסוקה. לכאורה, אין בעניין זה משום חידוש, שהרי מאז ומתמיד הקלה ההלכה מן הטעם “התורה חסה על ממונם של ישראל” (חולין מט ע”ב), ומשום זה נפסקו הלכות שמטרתן למנוע “הפסד מרובה” אף לצורך עשיית מצווה. בנוגע לעזרה לזולת, אנו מוצאים שההלכה גילתה גמישות כלפי המלווה מתוך כוונה לעודד אותו להלוות למי שנזקק, ונקטה בעיקרון “לא תנעול דלת בפני לוויים”. תקנתו המפורסמת של הלל, הפרוזבול, המונעת סירוב של בעל ממון להעניק הלוואות לזולת מחשש לשמיטת החוב בסוף שנת השמיטה היא דוגמה מפורסמת ונדושה. התלמוד אוסר לעשות שותפות עסקית עם גוי מחשש ש”במקרה של מחלוקת בין השותפים עלול השותף הגוי להידרש להעיד בבית הדין בשבועה. הוא יישבע כמובן בא-לוהיו, ובדרך זו היה היהודי גורם להגדלת יראת הכבוד לא-לוהי שקר”.²⁸ על אף זאת, בימי הביניים התיר רבנו תם שותפות בין יהודי לגוי על ידי הפקעת הנוצרים מהגדרת גוי הבאה בתלמוד לצורך עניין זה.²⁹ דוגמה דומה היא האיסור שבתלמוד למכור בהמה לגוי. בימי הביניים, היהודים היו פזורים בקהילות קטנות מרוחקות זו מזו, ולעתים לא נמצאו יהודים לקנות בהמה מיהודי, ולכן התירו בעלי התוספות למכור אותה לגוי (עבודה זרה טו ע”א, ד”ה אימור).

אחד החידושים החשובים של הרב ברקוביץ בקשר לתכלית זו הוא העלאת שיקולים הלכתיים המתייחסים לגוף פוליטי כגון מדינה יהודית. לדעתו, אין דין הפסד כלכלי של המדינה כדין הפסד ממוני הנגרם לפרט או אף לקהילה, כיוון שלהפסד לאומי עלולה להיות משמעות קיומית. הדוגמה שהרב ברקוביץ דן בה היא מצוות השמיטה בימינו.³⁰ הוא מתאר את המצב ההלכתי הקיים בשמיטה כך: מחד גיסא, יש “היתר מכירה”, ולפיו אדמות המדינה נמכרות לנכרים, ואז מותר לבצע פעולות חקלאיות חיוניות גם בשנת השמיטה; ומאידך גיסא, יש שיטה ההולכת בעקבות פסיקתו של “חזון איש”, שלא התיר שום פעילות חקלאית בשנת השמיטה. לפי שיטה זו, החקלאים היו אמורים לקבל פיצוי מקרן השמיטה, שיהדות העולם נקראה למלא את קופתה. לדעת הרב ברקוביץ, שני הפתרונות מעוררים קשיים רבים מבחינת התנהלותה של ההלכה. לכן, הוא מציע שיטה הלכתית שיש בה תפיסה ממלכתית בעלת ממד לאומי ומשמעויות בינלאומיות. ההלכה במדינה ישראל, שהיא חלק ממשפחת העמים, אינה יכולה להתייחס לסוגיות כלכליות כדרך ששקלה

28 הרב ברקוביץ (לעיל, הע' 15), עמ' 37.

29 ראה: תוספות, סנהדרין סג ע”ב, ד”ה אסור; בכורות ב ע”ב, ד”ה שמא.

30 ראה: הרב ברקוביץ (לעיל, הע' 11), עמ' פג-פד; הנ”ל, אלהים, אדם והיסטוריה (התש”ע), עמ' 144-151.

ההלכה בגלות את המצוקות הכלכליות של הפרט או של הקהילה, והיא צריכה לראות בעניין זה "עניין של חיי נפש או פיקוח נפש".³¹

וראוי לציין שגם הרב חיים דוד הלוי מציע פתרון דומה, ניתן ליישום מבחינה הלכתית, ואינו כרוך ב"היתר מכירה" וגם לא בהשבתה מלאה של הפעילות החקלאית, ומאפשר את הקיום הכלכלי של המדינה מטעם "חיי נפש... שאין דרך אחרת לקיומו של הישוב".³²

הרב ברקוביץ מסכם את הסוגיה במילים אלו: "ההליכה לאמריקה לשם איסוף כספים הייתה התחמקות מן הבעיה ההלכתית. היה זה אייִשומה של התורה למצב נתון. הייתה זו יהדות לא אותנטית".³³

"בעלת משמעות מבחינה מוסרית"

תכלית זו היא כנראה הקשה ביותר ליישום מכלל התכליות של פוסק הלכה. לדעת הרב ברקוביץ, מורה הוראה צריך להעניק קדימות לשיקולים מוסריים, כשהוא משקלל את מערכת הערכים הכוללת לפסיקה העומדת לפניו. לדבריו, תכלית זו מגולמת בדרשות של אמוראים על סמך פסוקים במקרא, כמו: "ועשית הישר והטוב בעיני ה'" (דברים ו, יח),³⁴ "למען תלך בדרך טובים ואורחות צדיקים תשמור" (משלי ב, כ),³⁵ "דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום" (משלי ג, יז).³⁶ אך הכלל הגדול מכולם לדעתו הוא: "כל התורה כולה נמי [=גם כן] מפני דרכי שלום היא" (גיטין נט ע"ב). לפי תפיסתו, דרשות אלו הן עקרונות על הצריכים להיות במסד של פעולת הפסיקה. לכן, "חלילה שיהיה ביישום התורה במציאות החיים דבר מה הסותר את עקרונות המוסר".³⁷

המוסר בהלכה למעשה

הרב ברקוביץ מתאר בכתביו את העניינים המוסריים המעסיקים את ההלכה בפירוט רב.³⁸ בדיון שלהלן נתייחס בעיקר לעניינים הקשורים למעמד האישה. הרב ברקוביץ מבקש

31 הרב ברקוביץ (לעיל, הע' 11), עמ' פג.
 32 הרב חיים דוד הלוי, שו"ת מים חיים (התשנ"ו), עמ' 181-182.
 33 הרב ברקוביץ (לעיל, הע' 15), עמ' 40.
 34 ליישומו של כלל זה בתלמוד, ראה: בבא מציעא טז ע"ב; שם לה ע"א; שם קח ע"א.
 35 ליישומו של כלל זה בתלמוד, ראה בבא מציעא פג ע"א.
 36 הרב ברקוביץ (לעיל, הע' 15), עמ' 28. משפט זה מובא על ידי הרב ברקוביץ בעקבות אמרה ידועה בספר הכוזרי כפרפראזה על דברי החכם: "חלילה לאיל מן השקר שהשכל מרחיק אותו וישמהו שקר" (כוזרי, מאמר א, סעיף פט).
 38 ראה הרב ברקוביץ (לעיל, הע' 11), עמ' ק-רט.

להפנות שתי שאלות מנחות לכל הרכב של בית דין העומד להתכנס ולדון בדיני נישואין וגירושין, המקפלות בתוכן את תמצית משנתו בסוגיית מעמדה האישי של כל אישה יהודייה. השאלות מתאפיינות בהצלחתן לחדור לעומק הסיטואציה האנושית של הבעיה. משום כך, חשוב שכל פוסק הלכה היושב בדין בענייני קידושין וגירושין ישאל את עצמו אותן לפני החלטתו. ואלו הן:

א. מה הם המצבים העתידיים העלולים להתפתח בחיי הנישואין, ששום אישה לא הייתה מסכימה להיכנס אליהם, אם הייתה יודעת שגורל כזה ייפול בחלקה בנישואיה?

ב. מה הם העקרונות המוסריים של התורה הכלולים במושג "נישואין כדת משה וישראל" הצריכים להיות יסוד לנישואין יהודיים?³⁹

מדובר כאן בשתי שאלות המתייחסות לאקלים הדתי-רוחני שיש לדון בו בשאלות הנוגעות למעמד האישה, המקרינות על התכליות שצריך פוסק ההלכה לכוון אליהן בעת עיסוקו בסוגיית מעמדה של אישה מסורבת גט. השאלה הראשונה נוגעת להיבט הפסיכולוגי של אישה שחיי הנישואין שלה עלו על שרטון והגיעו עד משבר. שאלה זו מגדירה את הצורך לסייע לה במצב הדומה ל"מקח טעות" שבהלכות קניין. במילים אחרות, מה הם המצבים שאילו ידעה האישה שגורל כזה ייפול בחלקה, לא הייתה נכנסת לנישואין האלו. השאלה השנייה נובעת משתי נקודות מוצא: הראשונה, שאסור לדון בעניין הלכתי רק מתוך מתודה פורמלית של החוק היבש, ויש להתחשב גם בשיקולים ערכיים דוגמת "עקרונות מוסריים של התורה", אף אם אינם מופיעים במפורש ב"שולחן ערוך" או בכל קודקס הלכה אחר; השנייה, מבקשת להדגיש שעקרונות מוסריים שבין אדם לאשתו הם חלק מהותי של המכלול המכונה "נישואין כדת משה וישראל".

תרומתו העיקרית של הרב ברקוביץ בתחום מעמדה האישי של האישה היא הצעתו לתנאי בקידושין שיאפשר לבטל את הנישואין אם הבעל "מתנהג כנגדה באופן המתנגד לעיקרי מוסר היהדות".⁴⁰ בביטוי "עיקרי מוסר היהדות", הרב ברקוביץ מבקש להדגיש שאם הבעל מנצל את ההלכה כדי לפגוע באשתו, יש בזה משום עברה הפוגמת בתשתית המוסרית של היהדות. ניתן לראות אפוא במשנת הרב ברקוביץ עקביות והתאמה בין תפיסתו הפילוסופית העיונית לבין גישתו ההלכתית המעשית.

ראוי להדגיש שלצורך "תנאי בנישואין" המוצע על ידו, הרב ברקוביץ משקע את עצמו במשא ומתן הלכתי למדני ומעמיק, ואמנם זכתה עבודתו להערכתם של שניים מגדולי

39. ELIEZER BERKOVITS, JEWISH WOMEN IN TIME AND TORAH (N.Y. 1990), pp. 123-124

40. הרב אליעזר ברקוביץ תנאי בנישואין ובגט (התשס"ח), עמ' עא-עב.

ההלכה בימינו.⁴¹ הרב ברקוביץ כולל בספרו גם מחקר היסטורי מקיף על הצעות שהועלו בעבר לצורך תנאי בנישואין והסיבות לדחייתן על ידי הממסד הרבני, מתוך תקווה שהצעתו עשויה להתמודד ביתר הצלחה בכשלים שהיו מנת ההצעות הקודמות, ותזכה בסופו של דבר להסכמה.⁴² את תגובת העולם הרבני לבעיית מעוככות גט, הוא מסכם בלשון זה:⁴³

ההתעקשות על כך שאין לעשות דבר בעניין זה במסגרת ההלכה, היא גרועה מפרשנות מסולפת. הרי זוהי הודאה בכך שהתורה אינה יכולה להתמודד בצורה בעלת משמעות עם מצב נתון. היא יהדות בלתי-אותנטית.

גישתו ההלכתית של הרב ברקוביץ נתקלה בהתנגדות של דמויות חשובות ברבנות האורתודוקסית. הרב מנחם כשר ביקר אותו בחריפות לאחר צאת ספרו לאור מבלי להזכיר במאמרו את שמו של הרב ברקוביץ,⁴⁴ ורי"ד סולובייצ'יק פרסם קריאה נגד ביטול החזקות הנוגעות למעמד האישה, וראה בזה הרס ההלכה.⁴⁵ ועוד. ניתן לשער שהתנגדות הממסד הרבני של האורתודוקסיה המודרנית לתפיסתו ההלכתית היא אחת הסיבות שלא זכה למעמד משמעותי כהוגה דעות בעל גישה עיונית מקיפה במחשבת ההלכה.

”בעלת מובן מבחינה רוחנית”

התכלית הרביעית של פוסק ההלכה אמורה לגרום להלכה להיות ”בעלת מובן מבחינה רוחנית”. לכאורה, המצוות שבין אדם למקום אינן אמורות להקנות לו משמעות רוחנית, שהרי מדובר בציוויים שהאדם חייב לקיים על פי ההלכה, גם אם אין בהן שום משמעות פרט לציות לצו ההלכתי. אלא שגישה מעין זו עלולה להביא לניכור בין המעשה והעושה,

41 להערכתו של הרב וויינברג את ספרו של הרב ברקוביץ, ראה הרב ברקוביץ, תנאי בנישואין (לעיל, בהערה הקודמת), עמ' ט-יב. וראה גם את אזכור מכתבו של הרב משה טנדלר שנשלח בשם חותנו, הרב פיינשטיין, לידי הרב ליאו יונג. הרב פיינשטיין הביע הסכמה תאורטית לעמדתו של הרב ברקוביץ בנושא הצעתו לתנאי בנישואין. מובא בספרו של מרק שפירא *MARC B. SHAPIRO, BETWEEN THE YESHIVA WORLD AND MODERN ORTHODOXY (LONDON 1999), p. 191, note 83.* הרב ברקוביץ מזכיר מכתב זה ברמוז. וזה לשונו: ”מעניין, שלפני הדפסת הספר [תנאי בנישואין ובגט] מסר אחד מזקני הרבנים בארה”ב את כתב היד לאחד מגדולי הפוסקים בארה”ב ובעולם כולו שיחווה את דעתו. וזו הייתה תשובתו: ’מצד ההלכה אין מה להתנגד, אבל אם לעשות את זה – זה כבר עניין אחר’”. וראה לעניין זה גם הרב אליעזר ברקוביץ ”מעמד האישה ביהדות – הבט הלכתי-חברתי” *האישה במקורות היהדות 27 (התשמ”ג)*, עמ' 34. צירוף המידע העולה מן המקורות הללו מעלה שאכן הרב פיינשטיין אישר את ספרו של ברקוביץ בהיבט של המשא ומתן ההלכתי, אך לא מבחינת פסק הלכה למעשה.

42 הרב ברקוביץ (לעיל, הע' 40), עמ' עח-קב.

43 הרב ברקוביץ (לעיל, הע' 11), עמ' 41.

44 הרב מנחם כשר ”בעניין תנאי בנישואין” *נועם יב 338 (התשכ”ט)*.

45 הלפרין קדרי (לעיל, הע' 27), עמ' 125, הע' 5.

עקרונות טלאולוגיים בפסיקת הלכה לאור מחשבת ההלכה של הרב ברקוביץ

ובסופו של דבר יכול חלק גדול של המצוות להיעשות כמצוות אנשים מלומדה. כדי למנוע מצב מעין זה, הרב ברקוביץ מציע דגם פסיכולוגי-התנהגותי הכרוך בעשיית המעשה המוסרי. לפי הבנתו, התנהגות מוסרית קשורה לשני רבדים בנפש האדם: הראשון קוגניטיבי, שבאמצעות חשיבה לוגית האדם יכול להשתכנע בצדקת הדרישות המוסריות המוטלות עליו; והשני ביו-פיזי, המתבטא ברצון שאינו נשלט בלעדית על ידי השכל, אלא הוא פועל יוצא של רגשות ותשוקות ודחפים. רצונותיו של האדם הם שדה הקרב שנטושה בו מלחמה בין תביעות שכלול לחיות חיים מוסריים לבין הדחפים והצרכים האחרים הנובעים בעיקר מן העובדה שהאדם הוא גם יש גשמי. כדי שיעשה האדם טוב, ולא רק יכיר בטוב, הוא חייב לעורר בעצמו את התשוקה לטוב. אך תשוקה זו אינה מתעוררת רק על ידי הנימוקים הרציונאליים, ויש צורך שיעורר בעצמו את השאיפה לטוב עד כדי הפיכתה להרגל. ובלשונו: "כדי להגיע להתנהגות מוסרית אפקטיבית יש לחנך לא רק את השכל אלא בראש וראשונה את הצרכים והתאוות".⁴⁶

כאן נכנסות לתמונה המצוות המעשיות שבין האדם למקום, מצוות עשה ולא תעשה, המחזקות את שליטתו של האדם בתשוקותיו ורצונותיו. מצוות אלו יוצרות גדרות וסייגים לתשוקות ודחפים שההלכה תובעת בהם ריסון עצמי. כך למשל הצורך לאכול הוא אחד הדברים היסודיים ביותר של הקיום האנושי. ההלכה מגבילה את הצורך הזה לאכילת אוכל כשר בלבד, ונוסף על זה, מי שמבקש לאכול חייב לעשות כמה טקסים לפני האכילה. האדם נדרש גם להתפלל שלוש תפילות ביום ולהניח תפילין. ואף על פי שהדברים הללו דורשים הקרבה מסוימת, אין בהם פגיעה חזיתית באינטרסים של האדם. יש בעשיית המצוות המעשיות כדי ליצור מודעות לאַחַר המוחלט, הא'ל, "למערכת של הוויה ושל משמעות השונה מזו האגוצנטרית והאורגנית. מטרת הכללים מחוללי העכבות היא להתאמן באמירת 'לא' לדרישות האנוכיות".⁴⁷

קיום המצוות המעשיות מסייע לחינוך האדם לקראת התמודדותו עם צווים מוסריים שהקונפליקט הנוצר בהם על ידי הפיתוי והתאוה גדול הרבה יותר. כשהצווים המוסריים הם מוחלטים, הפרישה מן הדחף לחטא צריכה להיות מוחלטת אף היא. וזה לשונו:⁴⁸

באמצעות המשמעת הגורפת של קיום מצוות הדת המודעות לאחר משפיעה על הרגליו של היסוד הפיזי של האדם בכללו. מצוות לא תעשה יוצרות דפוס של התנהגות המאלפת את הדחפים האנוכיים ולפיכך מתעל את 'תשומת הלב' של

46 הרב ברקוביץ (לעיל, הע' 30), עמ' 87.

47 הרב ברקוביץ (לעיל, הע' 30), עמ' 91.

48 הרב ברקוביץ (לעיל, הע' 30), עמ' 92-93.

האנרגיות הרגשיות העצורות לעבר מוצא מבוקר על ידי עידון... מצוות עשה מפתחות נטיות ומיומנויות פיזיות לפעול על פי הוראותיו של הרצון שמחוץ לעולם הגשמי... כאשר מצב אמתי של פיתוי וקונפליקט... צצים בכל חומרתם הם מוצאים את האדם כאשר כבר תרגל הפעלה של עכבות למען האחר.

אין להסיק מדבריו שאין משמעות עצמית למצוות שבין האדם למקום, שהרי הן מבנות את היחס לא-ל ואת עבודת השם. אולם כיוון שאין בכוחו של הרציונל להפעיל את האדם לעשות את הטוב בלא תשוקה אמיתית המתעוררת בו לעשות את הטוב, האדם זקוק לעבודה תמידית על החלק הביורפיזי המבנה את הרצון. המצוות המעשיות מאמצות ומחזקות את כוח הרצון של האדם לבצע את הצווים על ידי שיטה ביהביוריסטית. באמצעותן רוכש הפועל המוסרי את היכולת להתגבר על הרגשות והרצונות המונעים את הציות לצווים מוסריים:⁴⁹

מאז העת העתיקה סברה התרבות המערבית בטעות כי אפשר לשכנע את הגוף כשמביאים לפניו נימוקים רציונאליים כשאומרים לו מה מותר ומה אסור לו לעשות; וכך היא ייחלה לשווא להתנהגות מוסרית אפקטיבית שתהיה פרי החינוך... לא ניתן ללמד שחיה מקריאה בספרים העוסקים בטכניקת השחייה... אין אדם לומד לעשות דבר כלשהו אלא על ידי עשייה בפועל... אין תחום שבו עיקרון זה חל ביתר שאת מאשר בתחום המעשים המוסריים.

כיצד כל זה קשור לבעל ההלכה? מאחר שלדעת הרב ברקוביץ, המצוות המעשיות הן חלק מחינוכו המוסרי של האדם, פוסק ההלכה חייב להקפיד מאוד שלא תהיה סתירה בין דרישות ההלכה בתחום שבין האדם למקום לבין הדרישות המוסריות. ברם, נוסף על זה, הפוסק חייב לזכור שיש למצוות ערך חינוכי לא רק בתקופת חניכתו של האדם, אלא כל ימי חייו, והן אמורות להעניק לו את האנרגיות הרגשיות של כוח הרצון לעמוד במבחנו האמתי של האדם, שהוא האתגר המוסרי הבין אישי. המסקנה היא אפוא: לכל מצווה יש משמעות רוחנית בתחום המוסר, גם כשטעמה האמתי אינו מחזור למקיימיה.

היחסים הללו שבין המצוות המעשיות לבין המצוות המוסריות מאירים את התלות בין הדת לבין המוסר באור חדש. אם נקבל את הטענה שהמצוות המעשיות הן בגדר אימון והכשרה לקראת המפגש עם הניסיונות בתחום הנורמות המוסריות, מעין חיסון מוסרי נגד חידק הפיתוי של היצר והאנוכיות של האדם, נבין טוב יותר את הכשל שחשף הרב ברקוביץ באתיקה הפילוסופית. רוב השיטות האתיות עוסקות רק בהגדרת הטוב המוסרי

49 הרב ברקוביץ (לעיל, הע' 30), עמ' 88.

מבלי לתת את הדעת למחויבות המוסרית, ואינן מגשרות על הפער בין האידיאל לבין המציאות. זאת למעשה משמעות אמרתו המסכמת של הרב ברקוביץ בעניין האתיקה של התרבות המערבית: "מרגע שהיה אפשר להוכיח שעיקרון מוסרי הוא הגיוני, לא הוערך כמעט מעולם הצורך להוכיח שהוא גם מחייב".⁵⁰

סיכום

העיסוק במטרות פוסק ההלכה מעלה תובנות מרכזיות ביחס לאישיותו, השכלתו, עולמו התרבותי ודרכי הכשרתו של בעל ההלכה. חקר המטרות עשוי להפיק הבנה רבה יותר מכיווני מחקר אחרים: על דרך הפעילות, על התודעה המוסרית-אנושית של בעל ההלכה, ועל פתיחותו לתקופה שהוא פועל בה. ניתן לקבוע בעקיפין שמחקר זה עשוי להציג שאלות בדבר דרך הכשרתו ובית גידולו של הרב העוסק בפסיקה, נושא שכמעט נעלם מן השיח של המנהיגות הדתית מיום שנסגרו בתי האולפנה להכשרת רבנים באירופה עם פרוץ מלחמת העולם השנייה.

הרב ברקוביץ מבקש לתאר בספריו את הזירה המורכבת והקשה שפוסק ההלכה אמור לפעול בה בעידן המודרני. הוא מראה כי לצורך התמודדות עם בעיות השעה, נדרשת מנהיגות שונה מזו של אותו גאון ליטאי שנתפס בעבר כמנהיג רבני מתוקף ידיעותיו בתלמוד. כל קהילה בימינו זקוקה להנהגה מסוג חדש. מנהיג רבני, יותר מכל מי שמונהג על ידו, צריך להיות יליד המצב המורכב שיוצר המפגש בין היהדות לבין העולם המודרני. אדם זה צריך להתיישר מן הכפילות של חיי תורה ומודרנה בצורה הקורעת את נשמתו. ייסורים אלו הכרחיים למי שמבקש לחפש מזור לחוליי בני דורו.

---

50 הרב ברקוביץ (לעיל, הע' 30), עמ' 81.